

Т. МАТВИЙЧУК, В. МОМОТ

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПРОНОМИНАТИВОВ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с проблемами лексико-грамматической природы прономинативов, а также определены статус, роль, место, значение, функции, номинативные особенности слов, формирующих анализируемый класс языковых единиц.

Ключевые слова: прономинатив, слова-субституты, деиктическая функция, референт.

T. MATVIYCHUK, V. MOMOT

LEXICAL AND GRAMMATICAL NATURE PRONOMINATIVOV

The article deals with issues related to the problems of lexical and grammatical nature pronominatивov and determined the status, role, location, value, function, nominative features of words that form the analyzed class of linguistic units.

Key words: pronominatив, word-substitutes, deictic function, the referent.

УДК 811. 161. 2' 367. 622

Вячеслав МЕРІНОВ

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ЧИСЛА ІМЕННИКА ІЗ СЕМАНТИЧНИМИ КАТЕГОРІЯМИ «КОНКРЕТНІСТЬ» І «АБСТРАКТНІСТЬ»

У статті досліджено вияви взаємодії граматичних форм числа іменників сучасної української мови із семантичними категоріями «конкретність» і «абстрактність». Проаналізовано причини та шляхи виникнення цього граматичного феномена, семантико-граматичні явища як його наслідки, подано перелік відповідних іменників, наведено приклади їх функціонування.

Ключові слова: іменник, морфологічна категорія числа, граматичне значення, граматична форма, семантичні категорії «конкретність» і «абстрактність».

Важливим і актуальним напрямом сучасних мовознавчих студій є «опис тих чи інших граматичних категорій за певним заздалегідь постульованим набором граматичних ознак, одні з яких визначаються як релевантні, ознакові, інші – як нерелевантні» [6, с. 5], що повною мірою стосується морфологічної категорії числа іменників. Ця морфологічна категорія, обов'язкова для всіх іменників, в українській мові характеризується опозицією «однина – множина». Відомо, що форми однини й множини мають узагальнене значення кількісної семантики, вони конкретизують його, виражаючи рахованість – нерахованість позначених іменниками предметів. І. І. Ревзін зокрема стверджує, що саме «категорія числа є провідною в семантиці іменника, оскільки 1) саме з нею пов'язане значення предметності, 2) вона організовує семантичну класифікацію іменників. Тому з погляду означуваного саме ця категорія

повинна бути поставлена на чолі категоріальної ієрархії [5, с. 161]. Отже, як бачимо, морфологічна категорія числа іменників досліджувалася в традиційній теоретичній граматиці в різних аспектах, однак у сучасному українському мовознавстві сьогодні бракує спеціальних теоретико-практичних студій, присвячених дослідженню граматичних форм числа іменників – назв конкретних і абстрактних понять, що свідчить про актуальність цієї розвідки. В українському мовознавстві до сьогодні лише спорадично досліджувалася взаємодія семантичних категорій іменника з морфологічною категорією числа, типологія таких явищ, належність таких іменників до певних лексико-семантичних груп, тому проблема співвідношення граматичних числових форм із семантичними іменниковими категоріями, зокрема з категорією «конкретність – абстрактність» у сучасній українській мові є об'єктом цього дослідження. Також, на нашу думку, варто звернути увагу на зв'язки між граматичною й семантичною структурами іменника в українській мові.

Морфологічна категорія числа іменника є тісно пов'язаною з його лексичним значенням і перебуває в постійній взаємодії з ним, бере активну участь у семантичному розвитку лексики, а отже, у створенні нових значень іменників, у розмежуванні слів та окремих значень слова. Ще В. В. Виноградов наголошував на необхідності врахування лексико-семантичних розбіжностей, що пов'язані з числовими формами іменників: «Форми числа виступають як спосіб граматичної диференціації різних значень слів» [3, с. 130].

Відомо, що іменники, які називають властивості, якості предметів, абстрактні поняття, у переважній більшості мають дефектну числову парадигму, тобто вживані тільки в однині. Але ця загальноприйнята думка справедлива тільки для однозначних абстрактних іменників. Аналіз системи лексичних значень полісемічних іменників засвідчує, що багато з них мають співвідносні форми числа лише для частини значень [1, с. 128].

Абстрактні іменники, залучаючись до загального процесу семантичного розвитку лексики, можуть стати носіями більшої кількості сем, тобто полісемантичними лексичними одиницями. Розвиваючи нові значення, вони пов'язуються з категорією рахованості й переходять з розряду слів з потенційно повною парадигмою до розряду слів з реальною повною парадигмою.

Форми множини абстрактних іменників можуть утворюватися зокрема і в тому разі, коли вони мають значення одноразово здійснюваної дії, окремих її проявів: *кілька занурень, багато*

приготувань, декілька зближень, кілька затримань, рівень навантажень. Конкретизації абстрактної семантики сприяє функціонування досліджуваних іменників з числівниками та словами із семою «кількість» у формах множини: *Мужню силу, відвагу і тихі зворушення серця...* (Н. Кобринська); *Малишко володіє всією гамою звучань, всіма реєстрами поетичної ритміки* (із журналу); *На рахунок досвідченого водолаза Олексія Середняцького – більше ста занурень на великі глибини; За кілька затримань порушників кордону, пов'язаних з ризиком для життя, сержант А.В. Івахненко нагороджений знаком «Відмінний прикордонник» I-го ступеня* (з газет); *Мій дідусь за своє довге морське життя здійснив багато далеких плавань – у тропічну Африку, Латинську Америку і ще в багато країн світу* (з усного мовлення).

Конкретизуючи свою семантику, можуть ставати іменниками з повною числовою парадигмою різні абстрактні іменники, зокрема, якщо в їхній семантичній характеристиці з'являється сема «особа»: *У нашій групі – ну просто самі досконалості!; Шукаємо талантів!; У молодості мені довелося побувати в північних широтах* (з усного мовлення); *І ви, канівські рідні висоти, із живим, вічно трепетним серцем Тараса, ви ж для нас вищі од всіх на світі гір* (П. Тичина); *Людство вступило в нову епоху оволодіння заповітними таємницями природи, захищаними в глибинах космосу* (з газети).

У мові засобів масової інформації і в професійному мовленні спостерігається вживання граматичних форм множини тих іменників, які зафіксовані в словниках як такі, що вживані тільки в однині. Про закріплення таких форм у мові свідчить також їх проникнення в мову художньої літератури як компонента авторського мовлення та усне мовлення. Ці процеси часом є настільки бурхливими, що важко зафіксувати проміжний етап уживання граматичних форм множини з новими семантичними відтінками. Тоді доводиться констатувати регулярність і нормативність граматичної опозиції «однина – множина» в іменників первинної абстрактної семантики. Саме в граматичних формах множини відбувається конкретизація значень таких лексем, наприклад: **дефіцити, ефіри, ініціативи, інструктажі, масажі, методики, паритети, потенціали, пріоритети, режими, техніки, халтури** тощо. Напр.: *Притинити тут дальше нароцування ядерних потенціалів; Працювала в галузі станкової і книжкової графіки і чудово володіла такими техніками, як гравюра на дереві, літографія; За порушення асортименту, брак певних розмірів відповідає постачальник; Обладнання було випробуване на пікових режимах потужності* (з

газет); *Господи, пошли нам **дефіцитів**; Треба навчитися визначати **пріоритети**; У нашому ресторані користуються **рецептурами** найвідоміших кухарів України (з усного мовлення); *Всі ідеї, **ініціативи**, тільки показуха, виходить?* (О. Гончар).*

Про закріплення таких форм у мові свідчить також їх проникнення в мову художньої літератури як компонента авторського мовлення: *З перших днів свого секретарювання в Дубограєві він скасував **ранкові літучки-інструктажі*** (І. Цюпа).

Виникнення граматичної опозиції «однина – множина» в лексемі, які раніше кваліфікувалися як уживані тільки в однині, є результатом активізації семантичного потенціалу слова. Це можемо спостерігати на прикладі слова «**технологія**» в значенні «сукупність знань, відомостей про способи переробки матеріалів, виготовлення виробів і процеси, що супроводжують ці види робіт». Пор. словосполучення ***безвідходні технології, енергозберігаючі технології, базові технології, індустриальні технології, промислові технології, нестандартні технології, нові технології, прогресивні технології.***

Абстрактні віддієслівні іменники з нульовим суфіксом, які позначають опредмечену дію, прагнуть утворювати граматичні форми множини, розвиваючи в них значення повторюваної багаторазово дії: ***викид – викиди, вивал – вивали, заборона – заборони, захід – заходи, обгін – обгони, полив – поливи*** тощо. Напр.: *Незадовільна організація **поливів** викликає небезпеку заболочування окремих ділянок; Залучення людей з підприємств та організації району на **покоси** трав; На шахті чітко налагоджена служба прогнозування **породних викидів** (з газет); *Захищає працюючих в заботі робітників від **вивалів** породи із стінок ствола* (М. Тихонов). Але в сполученні з кількісними числівниками вони виражають суто квантитативні відношення: ***Перший і другий поливи** завжди позитивно впливають на урожай садів* (з усного мовлення).*

Грамматичні форми множини абстрактних іменників інтенсивно утворюються в тому разі, коли вони функціонують зі значенням результату дії, предмета, що виник унаслідок певної дії. Тоді можлива опозиція граматичних числових форм «однина – множина», аналогічна опозиції інших рахованих іменників, наприклад: ***недолив – недоливи, обмін – обміни, допуск – допуски, прорахунок – прорахунки, розкоп – розкопи.*** *Перевірка виявила **недоливи** молока в пакети* (з газети); *На жаль, у мене було багато **дрібних прорахунків*** (з усного мовлення). Останніми роками відзначається активне функціонування лексеми «**обмін**» у суспільно-політичних текстах: ***Взаємні переклади***

літературних творів, **обміни** декадами, тижні і фестивалі національних літератур та мистецтва стали постійним явищем культурного життя (із журналу).

Корелятивні числові протиставлення характерні й для віддієслівних абстрактних іменників жіночого роду із суфіксом **-к (а)**, які мають значення процесуальної ознаки: **виправка – виправки, заготовка – заготовки, пересадка – пересадки, перестрілка – перестрілки, посадка – посадки, поставка – поставки, порубка – порубки, продувка – продувки, розробка – розробки** тощо. Напр.: Після завершення **осінніх посадок** прибирають опале листя, бур'яни; Впровадили у народне господарство близько двох тисяч **розробок** зі значним економічним ефектом (із журналів); Головна причина – дружний, дедалі зростаючий міжнародний рух протесту робітників та докерів проти воєнних перевозок, проти будь-яких **воєнних поставок** у Польщу; Річ у тім, що останнім часом **поставки** із закордону військового спорядження помітно скоротились; Сам бачив після **тих обробок**: бджоли мертві – купами біля вуликів (з творів О. Гончара); По **заготовках** їздив: з м'ясом це не так, а з яйцями біда (Г. Тютюнник).

Деякі з цих іменників почали утворювати корелятивні форми множини ще в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст., як, наприклад, іменник «**посадка**» в значенні «розміщення (саджанців, насіння тощо) в землі з метою вирощування». У сучасному мовленні можливе паралельне вживання граматичних форм однини й множини не тільки безафікських абстрактних іменників, але й таких із суфіксом **-к (а)**: Якщо хочеш, я зробити / Можу **пересадку**: / Візьму шкуру із черева, / Й буде все в порядку (П. Глазовий) – В інституті роблять **пересадки** кісткової тканини (із журналу); Погрожував, що за **незаконну порубку** віддасть винних у поліцію (А. Хижняк) – Нерідко бувають **порубки** це недозрілого лісу та інші порушення правил нормальної експлуатації лісових ресурсів (із журналу).

Іменники жіночого роду з нульовим суфіксом, що називають дію або стан, виражаючи значення одноактної дії, можуть мати корелятивні форми множини: **виплата – виплати, заміна – заміни, захист – захисти**: При **тижневих виплатах** почалися чимраз бурливіші та грізніші крики (І. Франко); Медже перечитала всі молитви, **всі замови** старої Тайфіді (З. Тулуб).

Отже, для сучасної української мови характерним є процес розширення кола абстрактних іменників різних словотворчих моделей, які утворюють граматичні форми множини, що стають для них

регулярними. Вони виникають у професійному мовленні і через мову засобів масової інформації проникають у літературну мову, стаючи її унормованими формами. Принагідно зауважимо, що дослідники вже відзначали сумісність/несумісність лексичних і граматичних сем усередині однієї форми [4, с. 303]. А відзначене ще В. В. Виноградовим «тісне стикання, взаємодія і навіть змішення граматичних елементів з лексичними й семантичними» [2, с. 118] у конструктивних формах іменників виявляється в тому, що кожна граматична форма характеризується набором певних граматичних сем, які актуалізуються в окремих лексико-граматичних розрядах і лексико-семантичних групах імен.

Конкретизація значення абстрактних іменників впливає на виникнення в них (іноді спорадично) форм множини, наприклад: *Екологічне середовище – це і повітря, і вода, і наявність шумів* (з газети).

Таким чином, здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Для морфологічної категорії числа іменників релевантною ознакою є відношення іменника до семантичних категорій «конкретність» і «абстрактність», що виражається в характері його числової парадигми.

2. Абстрактне значення іменника є причиною унеможливлення утворення від нього граматичної форми множини, бо лексична семантика перешкоджає прояву в слові граматичної семи «неозначена множинність», яка є провідною в граматичній семантиці словоформи множини.

3. У граматичній семантиці форми однини виділяються семи одиничності, конкретності, цілісності, визначеності, однорідності, збірності, у формах множини кількісна сторона об'єкта характеризується з допомогою граматичних сем множинності, невизначеності, однорідності, конкретності, розчленованості.

4. Взаємозумовленість граматичної й лексичної семантики виявляється в характеристиках сполучуваності граматичних сем, які визначають можливості утворення тих чи інших граматичних форм від іменників різних лексичних розрядів.

5. Характерний для форми множини іменників набір граматичних сем не може сполучатися з абстрактною семантикою. Поява в семантичній структурі імен лексичних сем-конкретизаторів «окремість здійснення дії», «окремість прояву ознаки», «окремість прояву властивості» мотивує їх сполучуваність з граматичними семами «множинність», «розчленованість», основними семами в граматичній

формі множини, реалізує одне з лексичних значень слова, яке викликає зміни в граматичній характеристиці нового лексико-семантичного варіанта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булатова Л.Н. Ещё о грамматическом статусе категории числа существительных в русском языке / Л. Н. Булатова // Проблемы структурной лингвистики, 1981. – М. : Наука, 1983. – С. 120 – 130.
2. Виноградов В.В. Современный русский язык: Введение в грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1938. – Вып. 1. – 160 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – 2-е изд. – М. : Высшая шк., 1972. – 614 с.
4. Гулыга Е.В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 291–314.
5. Ревзин И. И. Современная структурная лингвистика: Проблемы и методы / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1977. – 263 с.
6. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2012

В. МЕРИНОВ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФОРМ ЧИСЛА СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО С СЕМАНТИЧЕСКИМИ КАТЕГОРИЯМИ «КОНКРЕТНОСТЬ» И «АБСТРАКТНОСТЬ»

В статье исследованы проявления взаимодействия грамматических форм числа имён существительных в современном украинском языке с семантическими категориями «конкретность» и «абстрактность». Проанализированы причины и пути возникновения этого грамматического феномена, семантико-грамматические явления как его следствие, приведены перечень соответствующих существительных и примеры их функционирования.

Ключевые слова: имя существительное, морфологическая категория числа, грамматическое значение, грамматическая форма, семантические категории «конкретность» и «абстрактность».

V. MERINOV

THE INTERACTION OF NUMBER FORMS OF NOUNS WITH SEMANTIC CATEGORIES «CONCRETE NOUNS» – «ABSTRACT NOUNS»

The interaction of number forms of Nouns with semantic categories «Concrete Nouns» – «Abstract Nouns» in modern Ukrainian is investigated in this paper. The author analyses causes and ways of origin of this grammatical phenomenon, semantic-grammatical occurrences as its consequence, gives the list of such Nouns and examples of their usage.

Key words: Noun, morphological category of Number, grammatical meaning, grammatical form, semantic category, Concrete Nouns, Abstract Nouns.